MAIG 2019 - NÚMERO 1

fulls de patri moni

DR. FRANCESC FITÉ LLEVOT

Vicissituds del fons documental de l'antic Arxiu Capitular de Sant Pere d'Àger.

Fundació Privada Arnau Mir de Tost

Fundació
Arnau Mir
de Tost

www.fundacioarnaumirtost.cat

NÚMERO 1

MAIG 2019

ARTICLE

VICISSITUDS DEL FONS DOCUMENTAL DE L'ANTIC ARXIU CAPITULAR DE SANT PERE D'ÀGER

AUTOR

FRANCESC FITÉ LLEVOT

EDITA

FUNDACIÓ PRIVADA ARNAU MIR DE TOST

Vicissituds del fons documental de l'antic Arxiu Capitular de Sant Pere d'Àger

Introducció

Mercès a la petició de l'arxiprest Francesc Esteva, Jaume Caresmar va endegar la catalogació de l'Arxiu Capitular de Sant Pere d'Àger c. 1766, quan aquest es trobava ubicat dins la col·legiata d'Àger, en una estança adjacent al temple, pel costat nord, tot i que li fou facilitat un lloc més ampli i adequat per aquesta tasca, pel propi arxiprest, al seu palau (actual casa Montardit), doncs l'estança de l'arxiu resultava massa reduïda. Quan portava 550 documents catalogats, fou nomenat abat de Bellpuig, el 17 d'octubre de 1766, pel que feu falta aleshores demanar permís a la Cambra Reial per poder traslladar tot el fons documental al monestir premonstratenc, on aquest s'avenia a continuar la catalogació que durà fins el 1768. Els canonges arxivers Francesc Matheu i Josep Barnola, foren els encarregats de fer el trasllat, concretament Barnola s'encarregà de fer les entregues, per això els pergamins porten al dors el seu nom. Un cop enllestit el catàleg que es recull al famós "Compendi...", la documentació es traslladà novament a la col·legiata d'Àger, on hi restarà fins mitjans s. XIX.

Val a dir que, entre 1768 i 1770, Caresmar mateix, ordenà el fons catalogat en ordre cronològic, que aplega en un nou manuscrit, en el seu "Sumario....", a petició del rei Carles III, el que motivà que fos enviada una còpia d'aquest manuscrit a la Cort i ingressés després a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid, on es pot consultar a través de la xarxa. Gairebé coetàniament, el 1770, Antoni Grau i Moles, nou canonge arxiver de Sant Pere d'Àger, deixava enllestit un altre catàleg del fons documental, ara ordenat alfabèticament i cronològica, en base a aquest mateix fons, on s'hi contempla un total de 2.552 pergamins (ref. 056). Cap la possibilitat que el fes per complementar la catalogació de Caresmar; en els seus regestos no figura data i solament es registra la categoria del document, seguint un ordre cronològic per cada apartat, determinat per les lletres de l'alfabet; així testaments apareixen a la lletra "T"...

El 1806 Jaume Villanueva visitava Àger, amb motiu de la realització de la seva magna obra "*Viage literario a las Iglesias de España*", on hi restà una llarga temporada d'aquest mateix any, per tal de consultar l'arxiu i escriure els seus capítols sobre l'abadia d'Àger (vol. IX). És la darrera dada documental sobre la custòdia dels fons a la Col·legiata, ja que arran de la Primera Guerra Carlina (1835) Sant Pere d'Àger es convertí en caserna i fortalesa principal de la defensa carlina de la vila d'Àger contra els cristins (lliberals) que assetjaren la població i la bombardejaren, causant importants destruccions, malgrat el qual el temple no sofrí cap desgràcia. Ara bé, un cop presa la plaça pels lliberals, Àger es convertí en plaça militar i Sant Pere deixà de funcionar com a centre religiós, gairebé en tot el que restava de segle (fins el 1898). Cal dir que el 1840 s'hi celebrà la darrera celebració litúrgica, segons es recull al diari del farmacèutic Agustí Prior, passant a ser des d'aleshores caserna militar únicament. Com ens evoca Mons. Laureà Solé, deu anys més tard s'ensorrava la volta de la nau principal del temple, emprat ja per la soldadesca com a estança del quarter, amb el que es cloïa la seva llarga història religiosa. D'ell persistirà únicament per a ús militar el col·lateral meridional del temple, única part íntegra que ha arribat fins als nostres dies.

En aquell moment, la litúrgia diària i els oficis divins, ja des del s. XVIII emperò, es celebraven a la parroquial de Sant Vicenç d'Àger, on l'arxiprest Benet Vinyals de la Torre feu remodelar el cor alt, en la disposició que encara conserva en bona part. Tot i que es volia erigir un nou temple arxiprestal, per compensar la pèrdua del temple col·legial, el que es feu aleshores fou ampliar el parroquial afegint-li una nova nau al migdia, als peus de la qual s'hi soldà una estança per allotjar-hi l'Arxiu. El promotor i finançador de dita obra fou el darrer arxiprest, Libori Torre, tal com consta a la seva lauda sepulcral de marbre, ubicada en el lloc on fou sebollit, al mur lateral esquerre de la capçalera de dita nova nau.

Endemés, entre el 1840-1850, foren traslladats tots els mobles litúrgics a Sant Vicenç, entre altres el retaule major barroc del s. XVII (destruït a la guerra de 1936) i la pica baptismal que aprofitava un esplèndid sarcòfag romà de marbre, de principis del s. III (conservat i restaurat). També s'hi traslladà tot el fons arxivístic que s'allotjà en aquest espai preparat per

aquest fi, adossat al campanar, amb finestral de llum vers el fossar i la muralla, per la banda sud.

A tot això s'hi sumà a les desgràcies, la supressió de la col·legiata "*vere nullius*", arran del Concordat de la Santa Seu amb l'Estat espanyol el 1851. Fruit del Concordat, foren suprimides totes les col·legiates de terra hispana, entre elles la d'Àger. A més a més, en aquest lapse de temps, va morir el darrer arxiprest, l'esmentat Mons. Libori Torres (1830-1849) que era fill d'Àger i que, com hem dit, costejà la nova nau del temple, a més de l'hospital de Sant Jaume, destruït pels cristins. La comunitat clerical de l'arxiprestat d'Àger, restava així reduïda als tan sols sis canonges que conformaven el capítol, juntament amb el sis porcioners i quatre beneficiats, que foren els qui acordaren unir el territori de l'arxiprestat al bisbat de Lleida. Aquesta unió es portà a terme en el lapse de temps que mitjança entre el 1851 i el 1873. És a dir, hi hagué una etapa de transició, a partir de la qual Àger passà a formar part plenament del bisbat de Lleida amb tot el seu patrimoni, restant el seu capítol fos amb el de Lleida fins la seva extinció. Cal precisar, no obstant que, com a zona històricament adscrita al territori del bisbat de la Seu d'Urgell, en aquest llarg període de transició les parròquies de l'arxiprestat reberen l'acció pastoral d'ambdós bisbes indistintament, del de Lleida i del de la Seu d'Urgell, havent d'esperar fins a finals del s. XIX perquè passés a una jurisdicció plena del bisbat de Lleida. Per exemple, en temps del bisbe Messeguer, encara succeïa aquesta doble presència.

Aquesta nova situació, curiosament coincideix amb la diàspora d'una part important del patrimoni de l'arxiprestat, inclosa una part important del fons de l'Arxiu Capitular que mercès a la catalogació de Caresmar, s'ha pogut conèixer i, en certa forma, poder esbrinar i saber on van a anar a parar molts dels pergamins i manuscrits del seu fons catalogat per Caresmar, a saber, fonamentalment en tres arxius:

- Arxiu Històric "Jaume Caresmar" de la Vila d'Àger
- Arxiu Capitular de Lleida
- Biblioteca Nacional de Catalunya7

I en molta menor mesura, en els arxius de:

- Arxiu Històric Arquebisbal de Tarragona
- Arxiu de la Corona d'Aragó
- Arxiu Històric Nacional de Madrid
- Convent dels Franciscans (Barcelona)

Algun document o manuscrit, no podem descartar que es trobi en mans particulars o col·lecció particular (?), no obstant.

Breu relació de la dispersió del fons i lloc on es conserven:

Biblioteca Nacional de Catalunya

La majoria del seu fons procedent de l'Antic Arxiu Capitular de Sant Pere d'Àger, hi ingressà per donació de Miret i Sans que deuria adquirir-lo, molt possiblement, per compra, a través de l'arxiu esmentat de nova creació a la parroquial de Sant Vicenç d'Àger, del qual ens en dóna notícies el farmacèutic d'Àger Sr. Eduard Finestres, aleshores President de la Junta de salvació de Sant Pere (1922-1923). La cuidada tria de la seva sèrie denoten una mà experta d'historiador, sobretot pel que fa a les butlles papals. No endebades, es considera el conjunt més important dels tres grans fons constituïts a partir dels fons de l'antic Arxiu Capitular de Sant Pere d'Àger. A la biblioteca Nacional de Catalunya, sembla que la documentació hi arribà entre la segona i tercera dècada del s. XX, per donació de Miret i Sans, com hem dit; solament un pergamí del mateix fons d'Àger, fou donat a la Biblioteca per Ferran de Segarra i Siscar (núm. 115/ 4247 BNC), el gran estudiós de la sigil·lografia catalana.

Altres fons que hi arribaren per altres vies i custòdia, procedents tots ells de l'esmentat Arxiu Capitular de Sant Pere d'Àger, són: un "Compendi..." de Caresmar (com el d'Àger) ref. 941; un cartoral amb 19 docs., ms. 539 (n. reg. 4245; Car. 2498); uns Estatuts de Sant Pere, promulgats per Sant Bernat Calvó, del 1232, ms. 4161 (paper); un procés d'11 fols., sobre la jurisdicció del monestir (s. XIV), ms. 1248; un al·legat sobre els drets feudals de l'arquebisbe Urrea sobre Àger i les protestes de l'abat (s. XV), ms. 4242; un fragment d'un pergamí d'un cens (s. XII),

ms. 5597, Caixa 3; part d'un Llibre de Visita Pastoral del 1605, ms. 540/ 4315; alguns documents copiats del fons d'Àger (s. XVIII), ms. 834, 8º; el nomenament de batlle pel capítol de Sant Pere (1745), ms. 7457/ 8/ 770; la consagració de Sant Nicolau d'Àger (1161), ms. 4004; la donació del castell de Canelles (1131), ms. 1912; un document de 1045, ms. 5462 (caixa 1). Una relació de docs. a la que es pot afegir, l'aplegat a la magna obra de Jaume Pasqual "*Sacra Cathal*....", ms. 753 de la mateixa BNC, a saber al vol. VII, p. 205, el doc. 128, transcrit; al vol. X, p. 81, notícia sobre un sínode de 1080 i a pp. 530-535, una relació d'obres de Caresmar, "*Índice de los papeles contenidos en diferentes volúmenes del difunto Caresmar*", entre els quals, al vol. V s'hi apleguen les Constitucions sinodals de S. Pere Àger (1285), cap. II; al vol. VII, un resum i arreglo de l' Arxiu de Sant Pere d'Àger (col. 19 quaderns); al vol. X, la sèrie d'abats i arxiprests d'Àger.

Altra documentació conservada procedeix de l'antiga Paeria, com el *Llibre Rationall de Perot* (síndic d'Àger el 1534) ms. 541 (n. reg. 4316), que també acull la còpia de documents del fons de Sant Pere d'Àger.

<u>Arxiu de la Corona d'Aragó</u>

Solament hom pot destacar el ms. 327 *Varia cancelleria* (no cit. per Villanueva)

<u>Arxiu Històric Arquebisbal de Tarragona</u>

Destaca únicament un Cartulari (s. XIV) ms. 91 Armari Patrimoni de la Mitra. Sembla que arribà en dades posteriors a la Guerra Civil de 1936. Deuria estar en mans particulars des de feia anys. Malgrat Chesé diu el contrari, hem de dir que Villanueva encara el veié a l'arxiu d'Àger quan el visità el 1806. Caresmar, val a dir, copià els seus documents al "Sumari..." i al "Resumen...", indicant que aplegava la còpia de documents des del s. XI fins al 1333, molts d'ells amb els originals perduts, el que ja Caresmar considerà com un dels grans valors del cartulari. Li manquen actualment les cobertes i els primers fulls.

Arxiu Capitular de Lleida

El 1901 Kehr ja cita documents d'Àger a l'Arxiu Capitular de Lleida, mercès a un inventari que hi havia consultat i que des de després de la guerra es dóna per desaparegut (pot aparèixer entre el paperam per ordenar....). Sembla que foren uns 1000 pergamins els que foren baixats des d'Àger a Lleida, també seleccionats d'entre els docs. del fons que es custodiaven a Àger. Desconeixem quan ingressaren a l'Arxiu Capitular de Lleida, tot i que sembla quasi bé segur que fou abans del 1900. Malgrat tot, no en tenim una certesa total. Caldrà esperar que aparegui l'inventari esmentat vist per Kehr el 1901. El que sembla segur, és que abans de la guerra de 1936 ja eren a Lleida. Ens basem per afirmar-ho en què entorn al 1927 una representació d'Àger es personà al bisbat de Lleida per reclamar els pergamins que custodiava a l'ACL. La notícia la dóna B. de Sant Just.

Una possibilitat que se'ns acut sobre el trasllat a Lleida dels documents, sense verificar, és que fossin baixats en temps del bisbe Messeguer per Mons. Laureà Soler que fou una figura eminent dins del bisbat, fill d'Àger, professor del Seminari, tenint present a més que es preocupà de baixar algunes de les peces que obren avui al Museu de Lleida. Malauradament, morí assassinat el 1936, amb l'arribada de les bandes de la FAI que cremaren la catedral, que destruïren també els seus llibres i documents, aplegats a la casa on residia de Lleida.

A més dels pergamins suara esmentat, a Lleida també hi ingressaren uns 81 pergamins que havien estat furtats del fons d'Àger després de la guerra. El pare Sanahuja que investigà a l'Arxiu de Lleida, dóna com a documents existents a l'ACL de Lleida la xifra de 1.187 pergamins, cap als anys cinquanta, assenyalant que calia comptar entre aquests el centenar que havia entrat darrerament, arran del furt que sofrí el fons d'Àger, als que assenyala que cal afegir-hi encara a més a més altres 12 pergamins sense numerar. Cal també fer esment d'un cartulari del s. XII (Chesé). Parlem ara d'aquest furt, donada la seva transcendència i importància dins la història de les vicissituds de l'antic arxiu capitular de Sant Pere d'Àger

És tracta d'un fet realment desafortunat: el fill del primer alcalde franquista, aprofitant que els pergamins i documents eren custodiats a

l'Ajuntament, on foren traslladats per perill que fossin cremats juntament amb l'església, amb tot el mobiliari que hi havia en ella, el 1936, en furtà un plec d'uns 181 documents. A l'Ajuntament, es guardaven en una calaixera d'on foren sostrets pel furtador. El robatori fou denunciat a la Guàrdia Civil el 17 novembre de 1950. La denúncia conduí a un judici i condemna; el 17 de maig de 1954 es va emetre sentència. Els pergamins i documents, en aquell moment ja havien retornat a la parròquia i el robatori, s'assenyala en la sentència que fou de 181 pergamins i papers. El rector d'aquell moment (Mossèn Forcada) no va poder informar sobre el nombre de documents sostrets, per tant mai podrem verificar el nombre exacte de documents furtats i els que foren recuperats que ja hem dit que foren 81 que es depositaren a l'ACL. Crida l'atenció que en el sumari en figurin registrats solament 72 emperò: 1, 24, 48, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 165, 167, 168, 170, 172, 177, 219, 232, 235, 236, 237, 238, 240, 299, 343, 462, 463, 466, 467, 468, 469, 488, 701, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 1019, 1519, 1566, 1861, 1862, 1863, 1864, 1865, 1866, 1867, 1868, 1869, 1870, 2097 (fol. 62 del Sumari).

Posteriors recerques del Dr. Chesé i jo mateix, porten a creure que es recuperà gairebé tot el furtat; l'examen del total dels fons, a l'examinar-lo, no mostra mancances importants, sempre en base al catalogat per Caresmar, tot i així cap la possibilitat que alguns documents s'arribessin a vendre. Quinze dies abans de la denúncia esmentada del 1950, l'Institut d'Estudis Ilerdencs envià un escrit al rector d'Àger, demanant informació sobre l'arxiu, amb l'objectiu d'evitar la possible sortida de documents a l'estranger, doncs informa que tres mesos abans s'havia presentat un individu (el lladre) a l'I.E.I., demanant informació sobre el valor d'uns pergamins que evidentment eren els furtats.

<u>Convent franciscans de Barcelona</u>

Conserva una còpia del "Sumario…" de Caresmar, procedent del convent dels franciscans de Balaguer on hi arribà des de Bellpuig de les Avellanes, arran de la desamortització i el trasllat de la biblioteca en aquest convent. Ara es conserva en aquest convent barceloní amb

algunes obres més de Caresmar. Cal dir que l'operació de baixar la biblioteca al convent de Balaguer des del monestir de Bellpuig de les Avellanes, es dugué a terme quan ocupaven el convent desamortitzat els jesuïtes que foren els qui ordenaren, per altra part, la biblioteca. El 1868 el veié allí E. de Molins.

Arxiu històric "Jaume Caresmar" de la Vila d'Àger

Seguint la catalogació de Caresmar se'ns diu que hi havia 2.530 documents a l'antic Arxiu Capitular de Sant Pere d'Àger als quals sembla caldria afegir-ne un centenar més que no foren mostrats a Caresmar i que per tant no catalogà. Tot i així s'indica que se li mostrà un full amb la relació de dits documents que es deposità a l'arxiu d'Àger; desgraciadament a dia d'avui aquest full està desaparegut. Hi havia endemés el famós cartulari ja mencionat que Villanueva encara veié. Aquest fons documental, a mitjans segle XVIII, sabem que es guardava en calaixos, en la dependència esmentada annexa al temple arxiprestal, per la banda nord, tot i que desordenat. Quan Caresmar es feu càrrec de la catalogació a partir del 1766, els arxivers eren Francesc Matheu i Joan Barnola, ja esmentats.

Chesé calcula en 860 el nombre de pergamins numerats que restaven a l'arxiu parroquial d'Àger, després de les esmentades sostraccions, considerat el conjunt de menor interès per Kehr que li interessaven fonamentalment les butlles papals. A aquest gruix de documents, cal afegir-hi un llibre amb un inventari de 61 docs. (s. XVIII) on llegim "Rebuts los presents documents de Joseph Calvet notari públic de la vila de Castelló de Farfanya, arxiprestat d'Àger" (relació i transcripció-còpia) ref. 057; un Índex alfabètic i cronològic dels fons de S. Pere d'Àger, ordenat per Antoni Grau i Moles, canonge arxiver (1771), ja esmentat ref. 056; un "Compendi..." (1766) de Caresmar, ref. 055 i un "Resumen..." (1770), també de Caresmar, ref. 054; endemés un Llibre dels beneficis i catàleg d'Arxiprests d'Àger (1766-1770 c.), ref. 053; i un Llibre de Visita de Francesc Esteva arxiprest d'Àger (1758), ref. 050. Un llibre de Visita posterior, d'època d'Ambrosi Escudero (1783), ara es custòdia a l'ACL.

Cal assenyalar que la Biblioteca Capitular que era annexa a l'Arxiu, amb un fons important, de la que no podem determinar el nombre global d'obres que formaren part del seu fons, sofrí un fort espoli a la postguerra (després de 1939), tot i que ja havia sofert pèrdues en el tercer quart del s. XIX, dins el context de dispersió comentat (alguns llibres consten als fons de la col·lecció Aren, ara a l'I.E.I.). Actualment es conserven en aquest arxiu encara uns quants llibres d'aquesta Biblioteca Capitular que fou creada per l'abat comendatari Llorenç Peris al s. XVI.

Fonts de consulta

Jaime VILLANUEVA, *Viage literario a las Iglesias de España*, València, impr. de Oliveres, 1821, vol. IX (*Viatge a Solsona, Ager, Seo de Urgel*), pp. 142-150

Fra Pere SANAHUJA, *Historia de la Villa de Ager*, Barcelona, ed. Seráfica, 1961, cap. XXXVI, pp. 225-228

Laureà SOLÉ, *Per la conservació de la Col·legiata de Sant Pere d'Àger. Als fills d'Àger*, Barcelona, Impr. Ribó, 1923

P. KEHR, *Papsturkunden in Spanien, I Katalonien*, Berlí, 1926, p. 233

A. ELIAS DE MOLINS, *Bibliografia històrica de Cataluña*, Madrid, s. d., p. 55

E. MOLAS PRADELL, "Los donativos de Don Joaquin Miret i Sans conservados en la Biblioteca Central de la Diputación de Barcelona", *Biblioteconomía*, VIII, núms. 31 i 32 (1951), pp. 142-158

B. de SANT JUST, "L'arxiu de Sant Pere d'Àger", *Vida Lleidatana* (II), núm. 36.

Francesc FITÉ LLEVOT, *El mon altmedieval i el seu entorn artístic en les terres de l'antic vescomtat i abadiat de Sant Pere d'Àger*, Barcelona, 1986 (microfilmada), vol. II.

Francesc FITE LLEVOT, "Puig i Cadfafalch i la primera intervenció a Sant Pere d'Àger (1922-1923)", *Lambard*, 2010-2011, pp. 135-162

Ramon CHESÉ, *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger fins 1198*, Barcelona, Fundació Noguera, 2011, vol. I, pp. 32-41

Eduard GONZÁLEZ i MONTARDIT, *Un farmacèutic d'Àger en la guerra dels carlins. La Noguera i el general Joan Castell durant les Guerres Carlines, a través del Diari d'Agustí Prió i Carme*, Bellpuig, Saladrigues S. L., 2003

www.fundacioarnaumirtost.cat

fundacioarnaumirtost@gmail.com

ARTICLES ESPECIALITZATS